

O NOUĂ SINTEZĂ CU PRIVIRE LA EPOCA PALEOLITICĂ PE TERITORIUL ROMÂNIEI

EMILIAN ALEXANDRESCU

Publicarea unei sinteze asupra epocii paleolitice în spațiul țării noastre era fără îndoială o necesitate și, din această perspectivă, apariția cărții lui Marin Cârciumar, *Le Paléolithique en Roumanie. L'Homme des origines, Série «Préhistoire d' Europe» 7*, Grenoble, Éditions Jérôme Millon, 1999, 236 pagini, 101 figuri mai ales într-o serie de prestigiu, în care au apărut sinteze asupra altor regiuni ale Europei centrale și de est mai puțin cunoscute specialiștilor din țările occidentale, trebuie salutată. În cele ce urmează, vom încerca să vedem în ce măsură conținutul ei se ridică la nivelul cerut de o astfel de lucrare, care ar trebui să prezinte nivelul cercetării paleolitice din țara noastră, metodele de cercetare, terminologia și, fără îndoială, informația arheologică, ordonată în legătură cu contextul cultural din epoca respectivă, în regiunea sud-estică a Europei.

Primul capitol al cărții prilejuiește autorului un scurt istoric al cercetării paleolitice din România, de la generația lui Alexandru Odobescu, Cezar Bolliac și Grigore Tocilescu până în zilele noastre¹, care, pe lângă informațiile despre perioadele mai vechi, poate ar fi trebuit să conțină o prezentare mai în detaliu a ultimei etape de evoluție (ultimii 40 de ani), când, treptat, cercetarea paleolitică din România se integrează din ce în ce mai mult circuitului internațional de valori științifice².

Capitolul 2, despre relieful României și evoluția lui în Cuaternar, fără îndoială necesar și bine sintetizat, nu subliniază suficient, după părerea noastră, legătura dintre evoluția peisajului geografic în Cuaternar și evoluția culturală pe regiuni paleogeografice diferite. Ne gândim la faptul că lanțul Munților Carpați împarte spațiul geografic al României în două părți, una legată de Europa centrală (Banat, Transilvania, Crișana, Maramureș) și cealaltă, legată de Europa orientală (Moldova, Dobrogea). Muntenia și Oltenia au avut o evoluție specifică, datorită prezenței lacului getic și Dunării.

¹ În mod curios, deși aproape toate informațiile din acest capitol sunt preluate din articolul: *Exposé sur la recherche paléolithique en Roumanie*, publicat de Al. Păunescu, în *La genèse et l'évolution des cultures paléolithiques sur le territoire de la Roumanie*, Iași, 1987, p. 1 – 23, el nu este citat la acest capitol ci doar la bibliografia generală.

² Pentru această ultimă perioadă nu sunt citate de exemplu importantele lucrări ale lui Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, 1970, și primul studiu monografic al unei așezări paleolitice din zona României pe care îl datorăm tot lui Al. Păunescu, *Ripiceni-Izvor, Paleolitic și Mezolitic. Studiu monografic*, București, 1993. De asemenea nu sunt pomenite articole de sinteză publicate în numeroase reviste de prestigiu din străinătate de către autori, precum, Alexandru Păunescu, Florea Mogoșanu, Maria Bitiri, Vasile Boroneanț.

Capitolul 3 tratează problema paleoliticului inferior. Majoritatea descoperirilor ce sunt atribuite acestei perioade au fost făcute în zona geografică Olt – Argeș, fiind vorba de piese litice prelucrate în tehnici arhaice (galeți amenajați, piese bifaciale, așchii clactoniene etc.), toate găsite în poziții secundare (excepție fac, se pare, două piese aflate în afara regiunii amintite, una în peștera Liliecilor, (Dobrogea), datată în *Mindel* și cealaltă la Sândominic (Transilvania), datată *Mindel-Riss/Riss*.

O problemă controversată rămâne cea a punctelor fosilifere plio-pleistocene sau din Pleistocenul inferior din zona Bugiulești, dintre care cel mai bine cercetat este punctul „Valea lui Grăunceanu”. Acesta este prezentat ca având o industrie din os (unică în Europa !), cu „serii tipologice” (străpungătoare, gratoare etc.) databile în villafranchian, fiind astfel una dintre cele mai vechi dovezi arheologice de comportament uman. Autorul consideră că problema acestei discutabile „industrii” capătă o nouă dimensiune prin publicarea, în 1991, a trei piese litice descoperite în 1960, dintre care două sunt prezentate ca aparținând tipologic industriei cu galeți amenajați (*choopping tool*)³. În întreaga zonă europeană nu există deocamdată descoperiri similare atât de vechi. De asemenea, în punctele fosilifere din Europa, cu care a fost corelat cel de la Bugiulești⁴, nu există astfel de descoperiri. De altfel în lipsa unor studii de taphonomie nu se poate discuta în mod serios despre uneltele din os atât de vechi⁵. În ceea ce privește uneltele din silex, poziția stratigrafică rămâne discutabilă atât timp cât nu există planuri și profile ale săpăturilor, care să dea informații precise de natură arheologică și stratigrafică. Pe plan european există, este adevărat, numeroase descoperiri de piese litice socotite foarte vechi, după tehnica de cioplire și după poziția stratigrafică, dar multe dintre ele rămân discutabile⁶. Subliniem cu acest prilej că în cartea pe care o recenzăm ilustrarea

³ C. Rădulescu și P. Samson, *Les premiers Européens*, în *Actes du 114e Congrès National des Sociétés Savantes (Paris, 1989)*, Paris, 1991, p. 203 – 207. Piesele au fost descoperite într-un nivel de pietrișuri intercalate între două niveluri cu fosile de mamifere aparținând Pliocenului Final. Pe baza asocierii cu o secvență stratigrafică fosiliferă din Valea Oltului (Slatina), datată prin metoda paleomagnetismului, vechimea pieselor a fost estimată la aproximativ 1 700 000 de ani.

⁴ Este vorba despre Sinzelle (Franța), Prezletice (Cehia), Sandalja (Croatia). Sunt puncte fosilifere deosebit de importante, sincrone sau parțial sincrone cu cele de la Bugiulești, dar fără „industrii” din os.

⁵ Un exemplu asupra posibilităților pe care le oferă taphonomia este excelențul studiu asupra faunei de elefanți de la Soleihac (Ph. Fosse și M.-F. Bonifay, *Les Premiers Européens*, în *Actes du 114e Congrès des Sociétés Savantes (Paris, 1989)*, Paris, 1991, p. 115 – 133), care a pus în evidență o activitate intensă de extragere a măduvei din oase, resturile osoase fiind deci rămășițe ale „ospățului” unor „ființe inteligente” din Pleistocenul Mijlociu și nu „serii de unelte”.

⁶ E. Bonifay și B. Vandermeersch, *Les Premiers Européens*, în *Actes du 114e Congrès des Sociétés Savantes (Paris, 1989)*, Paris, 1991, p. 309 – 319. Au fost separate ipotetic pentru perioada foarte veche a paleoliticului inferior din Europa două grupe umane (mai ales pentru Europa de sud-vest): un grup foarte vechi, datând (după poziția stratigrafică) din perioada finală a Pliocenului Superior și din Pleistocenul Inferior (între 2 500 000 – 1 000 000 de ani) și un altul din Pleistocenul Mijlociu inferior (1 000 000 – 600 000 de ani). Cele mai numeroase și sigure descoperiri datează din a doua perioadă. Mai trebuie adăugat că în Europa, resturi fosile umane mai vechi de 500 000 de ani (este vorba de resturi fosile aparținând lui *Homo Erectus*, poate o formă specifică Europei) nu au fost descoperite. În fine, este evident, după părerea noastră, că descoperirile de piese litice devin relativ abundente și caracteristice, astfel încât originea lor umană să nu poată fi pusă la îndoială, în intervalul dintre 1 000 000 și 600 000 de ani, interval în care putem să încadrăm și unele dintre descoperirile de piese litice din zona României.

unei descoperiri atât de importante (dacă ar fi adevărată) cu numai patru piese din os este insuficientă (vezi fig. 17).

În concluzie, considerăm nedemonstrată existența industriei din os de Bugiulești și chiar descoperirile din „Dealul Mijlociu” (ne referim la piesele din silex) trebuie privite cu toată prudența, având în vedere poziția stratigrafică lipsită de o documentație arheologică.

Subcapitolul 3.3. prezintă descoperirile de piese din silex, cuarțit sau alte tipuri de roci din sudul României, înglobând peste 1 000 de unelte. Titlul acestui subcapitol se referă numai la „Pebble Culture”, deși în lista tipologică pe care M.C. o prezintă în interiorul acestuia sunt incluse și piese litice care aparțin tehnico-tipologic paleoliticului inferior, dar nu aparțin de „Pebble Culture”. Ne referim la piesele bifaciale, așchiile clactoniene, racloarele etc.⁷. De altfel chiar evoluția sistemului hidrografic al Dunării în Câmpia Română, pe care autorul o prezintă în capitolul 2, a provocat, după cum se știe, un amestec de piese litice, descoperite în pietrișurile recente ale afluenților Dunării din Câmpia Română, pornind de la „Pebble Culture” continuând cu piese acheuleene sau cu piese lucrate în tehnică *levallois* aparținând paleoliticului mijlociu și chiar cu piese litice aparținând din punct de vedere tehnico-tipologic paleoliticului superior⁸.

Ultima parte a capitolului 3 este consacrată descoperirilor aparținând paleoliticului inferior din alte zone ale României (Depresiunea Sibiu, Moldova, Dobrogea), mai puține la număr, dar foarte interesante (Valea Lupului, Ripiceni – Izvor). Merită amintite piesele descoperite în pietrișurile terasei Prutului de la Ripiceni – Izvor, atribuite de Al. Păunescu premusterianului, și care constituie, probabil, cele mai târzii piese litice aparținând paleoliticului inferior⁹.

În încheierea capitolului autorul trage concluzia că a trecut vremea când analiza tipologică, singură, rezolva atribuirea culturală a pieselor litice. Nu putem fi de acord cu această concluzie, întrucât, așa cum rezultă din însăși prezentarea din capitol, covârșitoarea majoritate a pieselor litice descoperite, peste 1 000 de piese, au fost găsite în poziție secundară deci atribuirea nu poate fi făcută decât tehnico-tipologic, excepțiile fiind, după cum am văzut, puține și discutabile. Mai mult, probabil nu ar fi inutilă o reanalizare tipologică a tuturor pieselor litice atribuite perioadei paleoliticului inferior, întrucât nu este exclus ca printre acestea, să se găsească și pseudounelte. Desigur aceasta nu exclude cercetarea interdisciplinară, acolo unde ea se poate face. Este deja inutil, la această scară istorică, să subliniezi necesitatea abordării interdisciplinare a cercetării.

Perioada paleoliticului mijlociu (capitolul 4), spre deosebire de cea precedentă, este bine reprezentată în întregul spațiu al României (cu excepția Munteniei și

⁷ M. Brézillon, *La denomination des objets de pierre taillée. Matériaux pour un vocabulaire des préhistoriens de langue française*, Paris, 1968, p. 224, 281. Din punct de vedere tehnico-tipologic „Pebble Culture” sau tehnica „galeților amenajați” cuprinde patru mari categorii tipologice: *galets fendus*, *choppers*, *chopping-tools*, *polyedres*.

⁸ Al. Păunescu și C. Ivanciuc, SCIVA 42, 1991, 3–4, p. 205 – 220.

⁹ Păunescu, *Ripiceni-Izvor...*, p. 26 – 30, 187.

Olteniei), prin aşezări numeroase, unele dintre ele extraordinar de bogate. Au putut fi delimitate chiar și zone de evoluție culturală caracteristice, aspecte culturale regionale. Cadrul cronologic (subcapitolul 4.1.) este plasat în Pleistocenul Superior, ale cărui limite sunt prezentate conform normelor internaționale stabilite. De asemenea se face o convingătoare demonstrație cu privire la necesitatea alcătuirii de scări paleoclimatice regionale, folosirea cronologiei alpine, după cum consideră pe bună dreptate M.C., fiind neadecvată în afara zonei unde ea a fost alcătuită. Pornind de la această idee corectă, M.C. a alcătuit, după cum se știe, o scară paleoclimatică pentru România, pe baza unor analize de polen efectuate în câteva grote din Carpații Meridionali, la care se adaugă analize, puține la număr, din celelalte regiuni ale României¹⁰. Respectiva scară paleoclimatică este prezentată fără mari modificări și în această sinteză. O primă problemă pe care ne permitem să o semnalăm este aceea a numărului foarte redus de analize efectuate. Acestea au fost realizate pe baza unor secvențe stratigrafice lacunare, din peșteri, despre care palinologii atrag atenția că sunt îndoielnice, din cauza factorilor de microclimat de peșteră, care ar fi putut perturba „ploaia de polen”¹¹. Alte obiecții pot fi aduse în legătură cu folosirea unor date ¹⁴C mai mari de 40 000 de ani, limită peste care, acestea devin imprecise¹², și cu lipsa de corelare cu scările paleoclimatice din regiunile imediat învecinate (Peninsula Balcanică, Europa Centrală, Europa Orientală). La seria de probleme și obiecții cu privire la această scară paleoclimatică, trebuie adăugată necorelarea cu rezultate din alte discipline de studiu a paleomediului sau în orice caz corelarea insuficientă. În ultimă instanță, paradoxal, dar, credem noi,

¹⁰ M. Cârciu, *Mediul geografic pleistocenul superior și culturile paleolitice din România*, București, 1980, p. 238 – 248.

¹¹ M. Tomescu, *CAMNI* 9, 2000, p. 569 – 570. Factorii care influențează spectrele sporo-polinice de peșteră sunt foarte numeroși (conformația grotei, curenții de aer, activitatea păsărilor, liliecilor, blana mamiferelor, activitățile antropice) de aceea, fără a intra în amănunte, reținem că se consideră, în general, că spectrele sporo-polinice din grote/peșteri au o puternică componentă locală și sunt mai puțin sugestive pentru arii geografice mai extinse, în special atunci când aria respectivă are zone diferite de relief.

¹² Cităm dintr-o recenzie asupra cărții lui M.C. apărută anul trecut: „Le paléo environnement a été reconstruit à partir de deux séquences de grottes: la grotte Cioarei de Boroșteni et la grotte Curata à Nandru. Le complexe de réchauffement de Boroșteni semble correspondre à l’interglaciaire Riss-Würm, et les oscillations Nandru A, à Glindé/Orel et Nandru B, à Moershoofd, diagnostic obscurci par des datations ¹⁴C trop jeunes, imprécises et au-delà de la limite de validité de la méthode. Un deuxième complexe „interstadaire” Ohaba A et Ohaba B, insuffisamment datées par le ¹⁴C et qui sembleraient correspondre aux oscillations interpléni-glaciaires Arcy-Maisières. C’est dans ces limites floues que se situerait le Moustérien de Roumanie avec la question de l’existence d’un Moustérien tardif, appuyée par la présence de datations ¹⁴C jeunes.”(Fr. Djindjian, *BSPF*, 97, 2000, 2, p. 310). Reiese foarte limpede că scara paleoclimatică pentru paleoliticul mijlociu pornește de la două secvențe stratigrafice de peșteră, aflate în Carpații Meridionali. Ne gândim, în aceste condiții, ce valoare mai poate avea această scară paleoclimatică în zona extracarpatică (de exemplu în Valea Prutului Mijlociu sau Câmpia Română), fără a fi corelată cu alte analize sau cu scările paleoclimatice din zonele învecinate.

real, se constată lipsa unei adevărate cercetări interdisciplinare care să ducă la integrarea judicioasă a rezultatelor științifice¹³.

Concluzia subcapitolului 4.2. referitor la paleomediul din zona României în perioada de evoluție a paleoliticului mijlociu este că „tout comme de nos jours, était très diversifié...” și că adaptabilitatea omului de Neanderthal a fost solicitată în mai multe feluri (!). Trebuie să subliniem că nu putem la îndoială rezultatele cercetărilor interdisciplinare (câte sunt) sau, în cazul nostru, analizele de polen, ci modul de utilizare a acestora, realizarea de către autor a unui model ce pare imuabil, la care ar trebui să raportăm toate rezultatele cercetărilor paleolitice, ca și când România, în perioada respectivă, ar fi fost un tot unitar și bine conturat. În realitate, chiar M.C. o spune, situația paleomediului din Pleistocenul Superior, mai bine cunoscut decât alte perioade ale Cuaternarului, este foarte diversificată. Această situație, are fără îndoială, o spunem aproape ca pe o axiomă, un reflex în evoluția culturală din paleoliticul mijlociu. Este însă foarte greu, în lipsa unor cercetări complexe în toate regiunile României, să construiești modele. În ceea ce ne privește, considerăm că nivelul general al cercetării paleolitice din țara noastră nu permite deocamdată astfel de încercări¹⁴, mult mai importante fiind atribuirea culturală corectă a industriilor litice, folosirea unei terminologii tehnologică adecvate, racordată la sistemele internaționale, publicarea corectă a contextului arheologic și a rezultatelor cercetărilor arheologice din așezările cunoscute în spațiul geografic al României¹⁵.

¹³Pentru a ne explica, vom aminti cazul celebru al înmormântării unui neanderthalian în grotă de la Shanidar, din nordul Irakului, datat la aproximativ 50 000 de ani (G. Camps, *Manuel de recherche préhistorique*, Paris, 1986, p. 403). Analiza palinologică a pus în evidență existența unei plante, în complexul arheologic amintit, care înflorește în mai – iulie, stabilindu-se astfel anotimpul când a avut loc ceremonia funerară. Prin urmare, situația arheologică a fost mai bine înțeleasă prin utilizarea metodelor de cercetare interdisciplinară. Tot astfel, o așezare sau mai multe așezări grupate într-o micoregiune trebuie considerate cazuri particulare, pornind de la care, cu multă prudență și doar având bogate informații interdisciplinare, se pot generaliza rezultatele cercetărilor pentru arii geografice mai extinse.

¹⁴Ne referim la numărul redus de arheologi specializați pentru această epocă, numărul și mai redus de specialiști paleontologi, palinologi, sedimentologi etc., care să lucreze în domeniu și nu în ultimul rând lipsa unor echipe de cercetări arheologice și interdisciplinare.

¹⁵Este momentul să subliniem importanța deosebită a publicării de către Al. Păunescu a seriei de monografii regionale cu privire la perioada paleolitică, acoperindu-se astfel, în final, întreg teritoriul României. Au apărut deja trei volume privind Moldova și Dobrogea și se află sub tipar cel de-al patrulea volum privind Muntenia și Oltenia, Al. Păunescu., *Paleoliticul și Epipaleoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Carpați și Siret*, volumul I/1, București, 1998; *Paleoliticul și Mezoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Siret și Prut*, volumul I/2, București, 1999; *Paleoliticul și Mezoliticul de pe teritoriul Dobrogei*, volumul II, București, 1999. La capătul acestui imens efort ce va cuprinde și Transilvania/Banat, Alexandru Păunescu va pune la dispoziția arheologilor paleoliticieni din țară și străinătate un patrimoniu imens de informații arheologice ce vor constitui, considerăm noi, baza corectă a unor viitoare cercetări interdisciplinare în adevăratul sens al cuvântului.

În ceea ce privește descoperirile de resturi fosile umane pentru perioada paleoliticului mijlociu (subcapitolul 4.3.) este de remarcat de la bun început contradicția dintre densitatea destul de mare a așezărilor de grotă sau de terasă și sărăcia resturilor fosile umane descoperite. Am putea spune chiar că în toate cazurile prezentate lipsește contextul stratigrafic și arheologic în care au fost găsite resturile osoase, precum și contextul precis cultural. Analizele antropologice au pus în evidență caracterul „modern”, sapiensoid al descoperirilor menționate de autor¹⁶. Ipoteza că a existat o evoluție paralelă între primele populații de *homo sapiens fosillis* și ultimele grupuri de neanderthalieni este perfect întemeiată în teorie, iar în unele regiuni ale lumii și în practică. Pentru regiunea României, ea nu este susținută de descoperirile de fosile umane. Singurul argument care poate fi folosit este cronologia absolută, care a furnizat pentru unele așezări musteriene date foarte recente¹⁷.

Modul de viață al populațiilor musteriene este prezentat din perspectiva modului de alimentație, structurilor de habitat, modalităților de încălzire sau de iluminat. Un loc special îl ocupă structurile de habitat, dintre care, cele mai semnificative și mai interesante rămân cele de la Ripiceni – Izvor, atât prin dimensiunile lor, cât și prin tehnica de amenajare¹⁸. Tipologia adăposturilor-paravan realizată de Al. Păunescu este puternic contestată de M.C., fără însă a se oferi o soluție credibilă în loc. În afară de descoperirile excepționale de la Ripiceni – Izvor, alte vetre sau structuri de habitat musteriene în alte zone ale României sunt foarte puține¹⁹. Pe de altă parte nu știm de ce alte vetre descoperite la Râșnov – Gura Cheii, Ohaba Ponor – Bordul Mare, Nandru – Peștera Curată sunt separate de nivelul de ocupație respectiv, în funcție de rolul de structură de combustie sau de parte componentă a unei structuri de habitat. Iarăși trebuie să spunem că în toate cazurile semnalate de M.C., cu excepția așezării de la Ripiceni – Izvor, contextul arheologic este puțin cunoscut (este vorba de săpături vechi care nu au folosit metode de săpătură adecvate) și în acest caz funcția acestor structuri de combustie nu poate fi stabilită²⁰.

¹⁶ Vl. Dumitrescu, Al. Bolomey, Fl. Mogoșanu, *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie*, București, 1983, p. 19.

¹⁷ Al. Păunescu, SCIVA 42, 1991, 1 – 2, p. 5 – 20; între timp, am primit datări radiocarbon ale resturilor fosile umane de la Cioclovina și Baia de Fier, care au o vechime de 29 000 de ani, respectiv 30 000 de ani (datările au fost făcute la Lund – Suedia).

¹⁸ Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 31 – 131, supra nota 9.

¹⁹ În subcapitolul destinat structurilor de habitat (4.4.2.), în afara descoperirilor de la Ripiceni – Izvor, mai este prezentată descoperirea unui atelier de cioplire de la Cladova (jud. Arad), cu vetre neamenajate, și se semnalează urmele de fum și funingine „provenant des foyers qui ont fonctionné” la peștera Cioarei. Nu este clar cum s-a stabilit că fumul și funinginea respectivă provin de la o vatră care a funcționat în paleolitic (vezi fig. 47).

²⁰ Chiar în articolul citat de M.C., Yvette Taborin, *Nature et fonction des foyers préhistoriques*, în *Actes du Colloque de Nemours (1987)*, 1989, p. 77 – 80, sunt câteva observații extrem de utile în ceea ce privește înțelegerea funcției vetrelor: „Le foyer est perçu comme une aire d'activités complexes, à la fois original par son aménagement propre et son entretien et dépendant dans son usage de chacune des chaînes opératoires des travaux qui s'exercent avec sa participation. Cette articulation entre ses propres impératifs d'installation et de fonctionnement et ceux des usages auxquels il répond n'est pas stable. A chaque instant le remaniement peut intervenir et l'usage changer!”. Din această perspectivă putem deduce cu ușurință importanța cunoașterii contextului arheologic în care au fost găsite vetrele sau structurile de combustie și cât de complexă, ca tehnică de săpătură, este cunoșterea acestora.

Tehno-tipologia industriilor litice aparținând paleoliticului mijlociu este prezentată pe baza unor analize mai vechi, multe dintre ele incomplete și neadecvate, mai ales în ceea ce privește peșterile din Carpații Meridionali, întrucât în această zonă au fost prelucrate roci locale (mai ales cuarțit) al căror debitaj este diferit mult de cel pe silex. La aceasta se adaugă și împrejurarea că peșterile amintite par să fi fost așezări de scurtă durată, halte de vânătoare sezoniere. Utilajul litic se bazează pe un număr relativ mare de racloare, realizate pe așchii „en quartier d’orange” debitate din galeți de cuarțit²¹.

O situație complet diferită există la Ripiceni – Izvor, unde domină tehnica *levallois*. M.C. consideră că prezența unui număr destul de ridicat de piese bifaciale ridică problema influențelor szeletiene care ar trebui reevaluate în zonă²². De asemenea este avansată ideea unei faze de tranziție spre paleoliticul superior prin așa numitul facies Mitoc. După ce M.C. a pledat printr-o serie de articole, în favoarea coexistenței populațiilor musteriene cu cele aurignaciene²³, acum ne prezintă ipoteza unei etape de tranziție între cele două perioade. Din nou materialul litic (prezentat în lucrare), pe care se sprijină această teorie, este total insuficient și neadecvat²⁴. Pe de altă parte, conținutul cultural al acestei faze de tranziție nu este definit (este o entitate culturală specifică sau este cel mai timpuriu tehnocomplex cu tehnică de cioplire specifică paleoliticului superior sau este o evoluție locală, de la tehnicile musteriene spre cele ale aurignacianului?).

Un ultim aspect privitor la paleoliticul mijlociu asupra căruia dorim să ne oprim este cel al vieții spirituale a lui *Homo Neanderthalensis*. Fără îndoială pe plan continental avem dovezi ale „gândirii” populațiilor neanderthaliene (înmormântări, obiecte decorate). Există de asemenea unele indicii care ar sugera existența unor practici magice legate de cultul mamutului sau al ursului de peșteră. Acestea din urmă sunt destul de puțin convingătoare și bazate întotdeauna pe dovezi circumstanțiale²⁵. În România, deși există importante așezări, cu niveluri de locuire intensă, nu a fost găsită nici o dovadă arheologică serioasă asupra unor

²¹ Atribuirea culturală a acestor industrii pe cuarțit, este dificilă, fără un studiu tipologic complet și, mai ales, fără analize tehnologice. Influențele și legăturile culturale ar putea fi căutate în Ungaria.

²² În realitate, după convingătoarea analiză tehnico-tipologică făcută de Alexandru Păunescu, situația se prezintă astfel: nivelurile musteriene I – III aparțin musterianului tipic, de debitaj *levallois*, cu un număr ridicat de racloare, nivelurile IV – V aparțin musterianului de tradiție acheuleană, de debitaj *levallois*, bogat în racloare, cu un număr destul de mare de forme bifaciale, nivelul VI aparține musterianului cu forme denticulate, debitaj *levallois* având în continuare forme bifaciale (Păunescu, *op. cit.*, p. 211 – 212, supra n. 9).

²³ Cârciuamaru, L’Anthropologie 93, 1989, 1, p. 99 – 122.

²⁴ O asemenea ipoteză, dată fiind importanța problemei, ar fi trebuit susținută cu tabele tipologice comparate, luându-se în calcul și regiunile învecinate Prutului Mijlociu. În text M.C. face trimitere la fig. 64, unde sunt prezentate piese bifaciale de la Mitoc Valea Izvorului, tipice musterianului.

²⁵ André Leroi-Gourhan, *Les religions de la préhistoire*, Paris, 1964, p. 30. Cităm cu plăcere legat de aceste probleme: „Le culte de l’ours est le terrain de prédilection des constructions de hasard, ou le vrai se mêle au faux avec tant de facilité qu’après trois quarts de siècle de travaux et des dizaunes de fouilles, la discussion est encore ouverte et le restera probablement pour longtemps.”

practici funerare sau cultice ale populațiilor musteriene. De altfel nici descoperirea de ocră asociat cu așa-zisele „godets” în stratul „E” de la Peștera Cioarei nu ni se pare convingătoare, în sensul că ocrul ar fi fost folosit la tatuatul corpurilor²⁶. Indiferent de orice astfel de „descoperiri”, este clară contradicția dintre sporadicele niveluri de locuire de la Peștera Cioarei, eșalonate pe o lungă perioadă, și ipoteza existenței unui „centru cultic”. Metoda „paralelei etnografice” este, pentru epoci atât de îndepărtate, foarte periculoasă și contestabilă²⁷. Cazurile arheologice prezentate ca posibile manifestări ale „cultului craniului de urs” din stratul „G” de la Peștera Cioarei (vezi figurile 68 și 69) nu sunt susținute de o documentație arheologică credibilă și, argumentul cel mai important, nu se prezintă modul în care nișurile, așezate (poate !) în mod intenționat, se leagă arheologic de un anumit nivel de locuire. În sfârșit, contextul cultural al acestor descoperiri nu este clarificat suficient.

Capitolul 5 este dedicat paleoliticului superior, care în spațiul României are, după autor, două mari tehnocomplexe culturale: Aurignacianul și Gravetianul. Considerăm că tehnocomplexul Aurignacian a fost tratat nediferențiat de la regiune la regiune, fără sublinierea limpede a celor trei zone culturale aurignaciene de pe teritoriul României, diferite între ele atât din punct de vedere cultural, cât și ca evoluție cronologică. Subliniem că din prezentarea autorului nu rezultă etapele de evoluție ale tehnocomplexului cultural aurignacian din regiunile noastre, originea (diferită de la regiune la regiune), relațiile cu zonele învecinate²⁸. În regiunea

²⁶ Al. Păunescu, BMTA 5 – 6, 2000, p. 281. Autorul atrage atenția asupra posibilității ca „ocrul” să fie de fapt un conglomerat de argilă roșatică, gălbuie sau brună format în condiții specifice de peșteră. În ceea ce privește „godets” cităm opinia lui P. Diaconu, după care, acestea sunt naturale și se numesc speoteme (P. Diaconu, CCDJ 12, 1994, p. 189 – 190).

²⁷ Chiar Mircea Eliade pe care îl citează M.C., câteva rânduri mai sus, subliniază că „întotdeauna trebuie să ținem cont de multiplicitatea interpretărilor posibile ale unui document a cărui intenționalitate este plauzibilă” (*Istoria credințelor și ideilor religioase, I – de la epoca de piatră la misterele din Eleusis*, București, 1981, p.14).

²⁸ De exemplu, pentru Câmpia Română se menționează o eventuală legătură cu așezarea aurignaciană de la Pest, idee aparținând lui Florea Mogoșanu (*Paleoliticul din Banat*, București, 1978, p. 119). Considerăm că argumentația pentru o astfel de apropiere nu este demonstrată nici tipologic sau stratigrafic, dar mai ales, cronologic. În general, dacă luăm în calcul cel mai vechi nivel de locuire de la Giurgiu – Malu Roșu, datat la aproximativ 23 000 BP, devine clar, chiar dacă admitem o fază mai veche de evoluție a aurignacianului din Câmpia Română la Ciupereni „La Tir” și la Vădastra, fază, probabil, nu mai veche de 28 000 BP, că nu poate fi stabilită nici o legătură culturală cu zona Bulgariei, întrucât în această perioadă, în spațiul geografic amintit, își începe evoluția tehnocomplexul gravetian, început datat la aproximativ 29 000 BP (J. Kozłowski, H. Laville, B. Ginter, *Temnata cave, Excavations in Karlukovo Area Bulgaria*, part 1, vol.1, Cracovia, 1992, p. 290 – 291). De altfel chiar Florea Mogoșanu în lucrarea citată de M.C., spune următoarele: „Cât privește aurignacianul din R.P. Bulgară, se pare că avem de-a face cu o situație deosebită de ceea ce se cunoaște până în prezent în sudul țării noastre (Oltenia și Muntenia). Dunărea desparte în această zonă două unități fizico-geografice distincte și a făcut hotar, în paleoliticul superior, **între două lumi deosebite**” (sublinierea ne aparține) (*op. cit.*, p. 118). Putem adăuga și rezultatele cercetărilor mai recente care plasează așezarea de la Pest în rândul stațiunilor fără o stratigrafie clară, atribuite, cultural, tehnocomplexului gravetian de început. În ceea ce privește tehnocomplexul aurignacian din Bulgaria, acesta „has some similarities with the Hungarian Istaloshko assemblages (in its early stages) with the Krems-Duphor cultures in the later stages and with the site in Yugoslavia (in its final phases)” (D.W. Bailey, I. Panayotov, editori, *Prehistoric Bulgaria*, Monograph in World Archaeology 22, Wisconsin, 1995, p. 10 – 11, 48, 50 – 51); vezi și J. Kozłowski (ed.), *Excavations in the Bacho-Kiro cave (Bulgaria). Final Report*, Varșovia, 1982, p. 119 – 167.

Prutului Mijlociu, precum și în zona Ceahlăului se află descoperirile cele mai timpurii atribuite aurignacianului. Problema originii acestui complex cultural rămâne neclară, după părerea lui M.C., acesta „venind” în spațiul geografic respectiv, într-un stadiu evoluat, precedat de existența unor industrii de tranziție, cum ar fi cea de la Mitoc. Din această schemă de analiză a originii aurignacianului în regiunea Prutului Mijlociu nu poate lipsi așezarea de la Ripiceni – Izvor ale cărei patru niveluri de locuire își au începuturile de evoluție între 32 000 și 28 000 ani BP²⁹. Studiul tipologic al industriilor litice aurignaciene timpurii de la Ripiceni – Izvor susțin ipoteza unei evoluții locale, având la bază musterianul târziu denticulat cu forme bifaciale sau musterianul de tradiție acheuleană cu un procent semnificativ de piese denticulate sau cu *encoche*³⁰. De asemenea nu pot fi trecute cu vederea datările timpurii de la Mitoc (aprox. 31 000 ani BP)³¹. În ceea ce privește tehnocomplexul aurignacian din Câmpia Română, informația arheologică folosită precum și termenii de „aurignacien moyen prolongé” sau industrii „aurignacoïdes”, sunt neadecvați situației arheologice din această zonă, așa cum apare aceasta în urma cercetărilor de la Giurgiu – Malu Roșu³² și Vădastra³³. Nu se ține cont nici de ipoteza mai veche a lui Florea Mogoșanu în legătură cu relația culturală ce poate fi stabilită între așezările aurignaciene din zona Banatului și cele din Câmpia Română, în sensul că acestea din urmă deși sunt, în general, mai târzii, ar putea să fie apropiate cultural³⁴.

În altă ordine de idei trebuie să remarcăm prezența multor greșeli de tipar (surprinzătoare pentru o editură serioasă) sau greșeli de neatenție care aparțin autorului și care scad ținuta științifică a cărții: multe din trimerile la figuri nu sunt exacte astfel figura 23 are 14 piese litice iar în text se fac referiri la piesele 15 și 16; figura 86 are la numărul 3 o lamă *étranglée* în timp ce în text se fac referiri la lame neretușate, unele figuri cu piese litice nu sunt numerotate, pentru industria litică de la Giurgiu-Malu Roșu se consideră că dominante cantitativ sunt lamele neretușate, în realitate existând un număr net superior de așchii neretușate³⁵. Pe coperta IV se află un text de prezentare a cărții din care reiese că România se află în partea de nord-vest a Europei și că această carte reprezintă prima sinteză asupra epocii paleolitice pe teritoriul României; afirmația este neadevărată, întrucât mai există sinteza scrisă într-o limbă de circulație europeană sub coordonarea lui Vladimir Dumitrescu³⁶ sau unele studii de sinteză și ele publicate în reviste de prestigiu din

²⁹ Păunescu, *Ripiceni – Izvor...*, p. 131 – 153, 215.

³⁰ *Ibidem*, p. 214.

³¹ V. Chirica, I. Borziak, N. Chetaru, *Gisements du paléolithique supérieur ancien entre le Dniestr et la Tissa*, Iași, 1996, p. 88.

³² Em. Alexandrescu, *BMTA*, 2 – 4, 1998, p. 339.

³³ Păunescu, *op. cit.*, p. 23 – 41, supra nota 26.

³⁴ Mogoșanu, *op. cit.*, p. 118. Vezi și Alexandrescu, *Timpul Istoriei*, I, București, 1997, p. 16 – 18

³⁵ Reluarea săpăturilor la Giurgiu – Malu Roșu în anul 1992 și publicarea rezultatelor primelor 5 campanii atât în România, cât și în străinătate nu este pomenită absolut deloc, din această situație rezultând probabil prezentarea tehnocomplexului aurignacian din Câmpia Română la nivelul informației din anii ‘50 (vezi Păunescu și Alexandrescu, *CCDJ*, 15, 1997, p. 16 – 60) sau absența informațiilor despre cea mai estică așezare aurignaciană din Câmpia Română (*ibidem*, p. 60 – 71).

³⁶ Dumitrescu, Bolomey, Mogoșanu, *op. cit.*

Europa³⁷. În mod eronat se susține că marea majoritate a rezultatelor științifice și a descoperirilor arheologice paleolitice nu au fost publicate în literatura de specialitate internațională. Nu este cazul să amintim toate revistele din Europa unde s-au publicat articole de către paleoliticienii români, începând cu C.S. Nicolăescu-Plopșor sau chiar cu N.N. Moroșan, care și-a scris teza de doctorat în limba franceză.

În finalul recenziei noastre, am dori să subliniem câteva obiecții de principiu pe care le-am putea aduce întregii cărți:

– Zona României este privită ca o zonă distinctă cultural de regiunile învecinate, fără prezentarea dinamicii culturale și interinfluențelor cu acestea³⁸.

– Modul de împărțire a capitolelor și subcapitolelor este, ca model, perfect întocmit, însă, după părerea noastră, nu reflectă nici nivelul general al cercetării paleolitice din România, care nu îndreptățește astfel de abordări, și nici nivelul informației arheologice folosite de autor. Ne gândim, de pildă, la faptul că, deși cartea are un întreg subcapitol referitor la „viața spirituală” a omului de Neanderthal, în spațiul României nu există nici o descoperire arheologică demnă de a fi luată în seamă în legătură cu acest subiect. În schimb, problemele de tehnologie a industriilor, cele mai importante și mai bine cunoscute realități arheologice din regiunea României, sunt prezentate la nivelul informației din anii ‘60.

Schema tripartită (musterian, aurignacian, gravetian) poate fi nuanțată mult mai precis din punct de vedere tipologic. Dăm doar exemplul legat de așa numitele „industrii aurignacoide”, titulatură sub care sunt înglobate, fără nici o nuanțare, aspecte culturale ale aurignacianului cu anumite caracteristici din Muntenia sau Banat.

De multe ori aspecte controversate ale cercetării din România, care nu își au locul într-o sinteză, au fost prezentate în lucrarea lui M.C. drept cunoștințe științifice acceptate de toți ceilalți cercetători³⁹.

În încheierea comentariilor noastre, făcute nu cu dorința expresă de a contesta, ci de a atrage atenția asupra unor probleme care trebuie rezolvate altfel decât au

³⁷ Idem, *The Prehistory of Romania from the Earliest Times to 1000 BC*, în CAH III/I, Cambridge, 1982, p. 1 – 74. Menționăm și studiul de sinteză al lui Păunescu, *Le Paléolithique et le Mésolithique de Roumanie (un bref aperçu)*, în L'Anthropologie 93, 1989, 1, p. 123 – 158.

³⁸ F. Djindjian, BSPF 97, 2000, 2, p. 311. Cităm din această recenzie lui: „Un premier constatation issu d'une première lecture du livre de M.C. est l'absence totale de référence à la Préhistoire des pays environnants comme si la Roumanie formait une entité totalement fermée”. Situația din punct de vedere al paleomediului și al evoluției culturale este exact inversă. Diferitele regiuni ale României par să fi fost la periferia unor mari tehnocomplexe culturale din estul sau din centrul Europei.

³⁹ Ne referim la problema „industrii” de os de la Bugiulești, problema așa-zisului cult al craniului de urs de la Boroșteni, a obiectelor de „artă mobilă” aparținând, după M.C., tehnocomplexului gravetian, tot de la Boroșteni (pentru detalii asupra acestei ciudate descoperiri vezi discuția făcută de Păunescu în articolul din BMTA 5 – 6, 2000, p. 279 – 293) problema perioadei de tranziție la paleoliticul superior și chiar problema unicei descoperiri de artă rupestră din spațiul României, atribuită gravetianului târziu fără o demonstrație pertinentă (ne referim la atribuirea culturală), în fine evoluția tehnocomplexului gravetian.

fost prezentate în sinteza lui M.C., cităm din nou părerea unuia dintre cei mai avizați cunoscători ai aurignacianului pe plan european „en conclusion, les derniers résultats connus à Mitoc (Fouilles Chirica), tendent à ramener le Paléolithique supérieur ancien et moyen de Roumanie à un schéma identique à celui des territoires avoisinants, en contradiction avec le schéma chrono-climatologique proposé, dont les faiblesses sont dues à la trop confiance dans les datations ^{14}C surtout anciennes et à la fragilité des corrélations de séquences lacunaires de grottes, et qui est à reprendre avec de nouvelles dates ^{14}C A.M.S. et des enregistrements paléoclimatiques continus. Plusieurs points restent en outre à préciser, comme la chronologie de la transition Paléolithique moyen – Paleolithique supérieur, et une meilleure connaissance des lacunes de peuplement pendant les épisodes froids et secs du Würm récent”⁴⁰. Chiar dacă fragmentul citat se referă la o anumită perioadă (paleoliticul superior vechi și mijlociu) considerăm că problema „fragilității” demonstrațiilor lui M.C. poate fi extinsă și pentru alte probleme importante ale paleoliticului din zona României menționate mai sus, îndeosebi asupra schemei geocronologice stabilite de domnia sa pentru spațiul României, schemă ce se bazează pe prea puține analize de polen pentru a putea fi folosită și, faptul cel mai grav, necorelată cu regiunile învecinate.

În aceste condiții, așa cum spuneam la începutul discuției noastre, dacă menirea unei sinteze este aceea de a prezenta stadiul cercetării din zona noastră, de a utiliza o terminologie adecvată circuitului științific european al domeniului, de a prezenta o perspectivă obiectivă a cunoștințelor și metodelor științifice cunoscute, respectiv utilizate de cercetătorii români, atunci această sinteză nu și-a atins scopul; ea nu reflectă cu adevărat nivelul cercetării paleolitice din România și ignoră cu bună știință unele dintre cele mai importante realizări sau le deformează pe altele.

UNE NOUVELLE SYNTHÈSE CONCERNANT L'ÉPOQUE PALÉOLITHIQUE SUR LE TERRITOIRE DE LA ROUMANIE

RÉSUMÉ

La publication d'une synthèse sur l'histoire de l'époque paléolithique sur le territoire de la Roumanie était sans aucun doute une nécessité et, regardée d'une telle perspective, l'apparition du livre de M. Cârțumaru, *Le Paléolithique de Roumanie*, L'Homme des origines, Série «Préhistoire d'Europe» 7, Grenoble, Édition Jérôme Millon, 1999, 236 p., 101 fig., est bienvenue. Malheureusement, cet ouvrage ne reflète pas, de plusieurs points de vue, le niveau de la recherche en Roumanie et ignore, parfois en pleine connaissance, quelques réalisations des plus importantes ou en déforme bien d'autres.

⁴⁰ Djindjian, *op. cit.*, p. 312. Dorim să adăugăm că în această recenzie se mai subliniază de către autorul recenziei lipsa unor studii de tipologie, tehnologie mai avansate sau asupra surselor de materie primă. Ne vedem obligați să spunem încă o dată că aceste studii nu lipsesc din literatura românească de specialitate, dar ele nu au fost folosite de M.C.

Il y a, tout d'abord, quelques objections de principe que l'on pourrait formuler sur l'ensemble de l'ouvrage.

– L'espace roumain est regardé comme une zone distincte du point de vue culturel par rapport aux régions avoisinantes, sans aucune présentation de la dynamique culturelle et des relations mutuelles avec celles-ci.

– La division des chapitres et des sous-chapitres est, comme modèle, parfaitement réalisée, pourtant elle n'observe, selon nous, ni le niveau général de la recherche paléolithique en Roumanie, ni l'état de l'information archéologique utilisée. Nous pensons, par exemple, au fait que, malgré l'existence de tout un sous-chapitre consacré à la «vie spirituelle» de l'homme de Neanderthal sur le territoire de la Roumanie, il n'y a, à ce sujet, aucune trouvaille archéologique digne d'être prise en considération. En revanche, les problèmes techno-typologiques des industries, à savoir les réalités archéologiques les plus importantes et les mieux connus, sont présentés au niveau de l'information des années soixante.

– Le schéma tripartite (moustérien, aurignacien, gravettien) peut être nuancé d'une manière beaucoup plus précise du point de vue typologique. Nous n'en donnons que l'exemple des soi-disant «industries aurignacoïdes», une dénomination par laquelle on comprend les aspects culturels de l'aurignacien à certaines particularités en Munténie et au Banat.

Afin d'attirer l'attention sur quelques problèmes qui attendent une solution différente de celle présentée dans la synthèse de M.C. – et non pas par désir de contester à tout prix – nous citons l'opinion d'un connaisseur des plus avertis de l'aurignacien européen: «en conclusion, les derniers résultats connus à Mitoc (Fouilles Chirica) tendent à ramener le Paléolithique supérieur ancien et moyen de Roumanie à un schéma identique à celui des territoires avoisinants, en contradiction avec le schéma chrono-climatologique¹⁴ proposé, dont les faiblesses sont dues à la trop confiance dans les datations ¹⁴C surtout anciennes et à la fragilité des corrélations de séquences lacunaires de grottes, et qui est à reprendre avec de nouvelles dates ¹⁴C A.M.S. et des enregistrements paléoclimatiques continus» (F. Djindjian, BSPF 97, 2000, 2, p. 312). Même si le passage que nous venons de reproduire se réfère à une seule période (le paléolithique supérieur ancien et moyen), nous trouvons que la même «fragilité» des démonstrations de M.C. peut être également accusée dans d'autres domaines importants du paléolithique sur le territoire de la Roumanie (le problème du paléolithique très ancien de Bugiulești, l'idée de l'existence d'un culte du crâne de l'*ursus spaeleus*, la question du technocomplexe aurignacien tardif de la Plaine Roumaine, l'origine et les étapes d'évolution du gravettien en Roumanie, le problème du «trésor» d'objets d'art mobilier de Boros̃teni etc.), et notamment à propos du schéma géo-chronologique proposé par cet auteur pour le territoire roumain, un schéma reposant sur trop peu d'analyses de pollen pour pouvoir être utilisé pour toute la zone en question et, comme on l'a vu, sans corrélation avec les régions avoisinantes.

Il convient, d'autre part, de signaler la présence de nombreuses fautes d'impression (surprenante pour une maison d'éditions sérieuse) ou bien de fautes appartenant à l'auteur, lesquelles rabaisent la tenue scientifique de l'ouvrage. Il y a ensuite beaucoup de renvois aux figures qui ne sont pas exacts: par exemple, la

figure 23 comprend 14 objets lithiques, alors que dans le texte on renvoie aux objets 15 et 16; la figure 86 illustre sous le numéro 3 une lame étranglée, alors que le texte mentionne des lames non retouchées; quelques figures à objets lithiques ne sont pas numérotées. Pour l'industrie lithique de Giurgiu – Malu Roșu on tient les lames non retouchées pour dominantes du point de vue quantitatif, alors qu'en réalité ce sont les éclats non retouchés qui l'emportent largement. Sur la couverture IV on trouve une présentation du livre, de laquelle il résulte que ce livre constitue la première synthèse consacrée à l'époque paléolithique sur le territoire de la Roumanie; ce qui n'est pas vrai, pour autant qu'il existe une synthèse écrite dans une langue de circulation européenne sous la direction de Vl. Dumitrescu (voir les notes 36 et 37) et encore des études de synthèse publiées dans des revues prestigieuses de l'Europe. Il est tout aussi faux de soutenir que la grande majorité des résultats scientifiques et des découvertes archéologiques paléolithiques de Roumanie n'ont pas été publiées dans la littérature de spécialité internationale: pas la peine de mentionner toutes les revues d'Europe ayant publié des articles des paléolithiciens roumains, à partir de C.S. Nicolăescu-Plopșor ou même de N.N. Moroșan, lequel avait écrit sa thèse de doctorat en français.